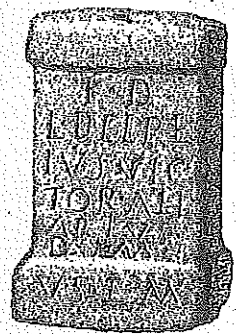

Notícia sobre les habitacions ibèriques de can Borràs (Cabrera de Mar)

Josep Viñals i Cortés
(Grup d'Arqueologia de Cabrera de Mar - GAC)

**Segones Jornades
d'Arqueologia
de Cabrera de Mar
i del Maresme**

4 de juliol de 1998

Publicació del Grup
d'Arqueologia de
Cabrera de Mar (GAC).
El Maresme.

Número 2 - Any 2000

ilturo

Separata

Notícia sobre les habitacions ibèriques de can Borràs (Cabrera de Mar)

Josep Viñals i Cortés
(Grup d'Arqueologia de Cabrera de Mar - GAC)

Introducció

La finca de can Borràs es troba ubicada en el terme municipal de Cabrera de Mar, propietat del Sr. Jaume Borràs i Betriu. Situada a la falda de la muntanya de Burriac, en una esplanada natural que forma la roca i que es coneix popularment com Els Dos Pins, nom que ve donat per la presència de dos monamentals pins que es troben a prop d'aquest lloc. L'actual casa està construïda pràcticament sobre un rocam, a 150 metres de distància pel costat nord-est hom troba el prou conegut bosc d'en Vieta, que en el seu subsòl s'hi guarden les restes del poblat ibèric de Burriac.

Les troballes que es presenten en aquesta comunicació van ser el fruit d'una campanya de seguiment i salvament que va portar a terme l'aleshores Grup de Col·laboradors del Museu Arqueològic de Barcelona a Cabrera de Mar durant els anys setanta, amb l'assentiment de l'amic Josep Barberà.¹ En el seu moment es va fer la corresponent memòria que va ser entregada tant a la direcció del Museu Arqueològic de Barcelona, com a la Secció Arqueològica del Museu de Mataró (un resum de la mateixa fou inclòs dins la memòria d'activitats d'aqueixa entitat), com a la, en aquells moments, recent creada Biblioteca Municipal de Cabrera de Mar que es trobava a Can Martinet.

Així doncs, en l'indret de can Borràs, a principis dels

anys setanta, amb motiu de les obres de construcció de la torre, s'hi varen efectuar diverses troballes esporàdiques, entre les quals destaquen dues sitges ibèriques, així com algunes monedes i fragments ceràmics, materials que fins ara no han estat estudiats. Cal fer esment com, mercès a la bona predisposició del senyor Borràs, que en el moment que es produïa qualsevol troballa ens ho comunicava tot seguit i, per tant, des del Grup de Col·laboradors del Museu Arqueològic de Barcelona a Cabrera, es va poder fer un seguiment força exhaustiu de les descobertes.

Pocs anys més tard, concretament l'any 1973, en construir una rasa per a un mur de contenció del jardí, es va produir la troballa d'unes restes d'habitacions ibèriques. La rasa en qüestió fou oberta en sentit diagonal, en direcció est-oest, amb una longitud d'uns 15 o 20 metres per 50 cm d'ample i, aproximadament, 50 cm de fons, seguint la inclinació del terreny i produint un tall en el mateix fins arribar al sauló, que es va aprofundir en la zona del costat nord per tal d'aconseguir que el mur fos recte en tota la seva extensió. Aquesta rasa ofería en el seu tall estratigràfic la visió de les diferents capes superposades de terra, on s'hi copsaven nuclis de carbons i alguns fragments ceràmics incrustats, però, en principi, sense senyals de correspondre a una

1. Aprofito per fer constar el meu agraïment a Josep Barberà i Farràs per l'ajut que en tot moment ens va brindar, així com a Josep López i Viñals que va fer possible que es portés a terme aquesta actuació i a Joan Francesc Clariana i Roig per la seva col·laboració en la redacció d'aquesta comunicació.

- 1.- «Lucerna» romano-republicana, amb la superfície força deteriorada, feta amb argila de color beix-fosc, amb lleugeres pigmentacions ataronjades (làmina 4, F-43).
- 2.- Pes de teler sencer, de plom, de forma trapezoïdal, pesa 550 grams (làmina 4, F-44).
- 3.- Destral de pedra polida, possiblement de l'Edat Mitjana (làmina 4, F-45).
- 4.- Instrument de ferro, semblant als que s'usen per treballar

- 5.- Fragments d'una peça de ferro, molt deteriorada, amb forma de tallant (làmina 5, F-47).
- 6.- Gerreta de ceràmica feta a mà, amb una nansa (làmina 6, F-48).
- 7.- Tres pivots d'àmfora ibèrica.
- 8.- Dues fusaioles de ceràmica (làmina 6).
- 9.- Dues pedres, possiblement, per polir o moldre gra.
- 10.- Diversos fragments d'objectes de ferro, molt deteriorats.

Descripció de les restes arqueològiques excavades

Cal destacar con en la banda oest del mur s'hi va localitzar, quasi arran de sauló i a uns 15 cm del mur, les restes d'una àmfora ibèrica, amb fons en forma de cònica i nan-

Un altre ritual o deposició d'ofrenes enterrades dins la vivenda serien els que es varen exhumar dins el clot circular, practicat en el sauló, i al qual en el decurs de l'excavació varem assignar-li el número VIII. Concretament dins el clot hi havia les restes d'un vas de ceràmica grisa emporitana corresponent a una gerreta de forma bitronco-cònica, dues tapadores de ceràmica fetes a mà i una fusaiola (làmina 9, F-64 i làmina 10, F-66, F-67 i F-68). Tots aquests materials apareixien damunt d'una petita llosa de pedra plana col·locada en la part més fonda del clot.

Làm. 1. Plànol general de l'excavació. (dibuix: Josep López)

La seqüència estratigràfica

Estrat II, era el mateix estrat de terres d'al·luvió antic que també hem descrit abans. El material ceràmic trobat en

3. Que podien haver estat les restes d'una preparació de paviment on s'havien aprofitat restes de terres amb materials orgànics, residus de llar de foc, etc.

excavar aquest estrat ens ha aportat poca informació pel que fa a la cronologia, així veiem que predominen la ceràmica comuna ibèrica feta a torn, trobant-se fragments d'àmfores sense coll, amb fons cònic i nanses laterals. També van aparèixer alguns fragments de ceràmica ordinària a mà i un petit fragment que, amb certes reserves, podríem catalogar de «precampaniana».

Els estrats III i IV, corresponien a unes grans borsades de terra. Les distingíem perquè l'estrat III bàsicament estava format per terra argilosa compacta i sense presència de ceràmiques. Les borsades de l'estrat IV estaven formades per terra argilosa i separades per l'estrat IX.

L'estrat V, era un estrat que discorria amb una lleugera pendent vers el sud, estava format per terra argilosa ben compactada i amb presència d'abundant ceràmica.

L'estrat VI, corresponia a un farciment que cobria el paviment més modern de l'estança, estava format per terres força compactades i amb presència d'abundants nòduls de carbó, possiblement a causa de les restes de la coberta vegetal de l'estança. Aquest estrat ha estat ric en fragments de ceràmiques, ja que han estat uns 530 els fragments trobats, predominant en un 90% els de ceràmica a torn, tipus «sandwich», la major part corresponents a àmfores ibèriques sense coll, amb base cònica i nanses laterals. Dins d'aquest estrat s'hi varen trobar dues fusaioles (làmina 6) de ceràmica de cocció reductora (negrosa).

Per sota l'anterior estrat, se'n hi copsava un altre, el VIII, de terra molt compacta i argilosa i completament anivellat, que correspondria al paviment més modern de l'estan-

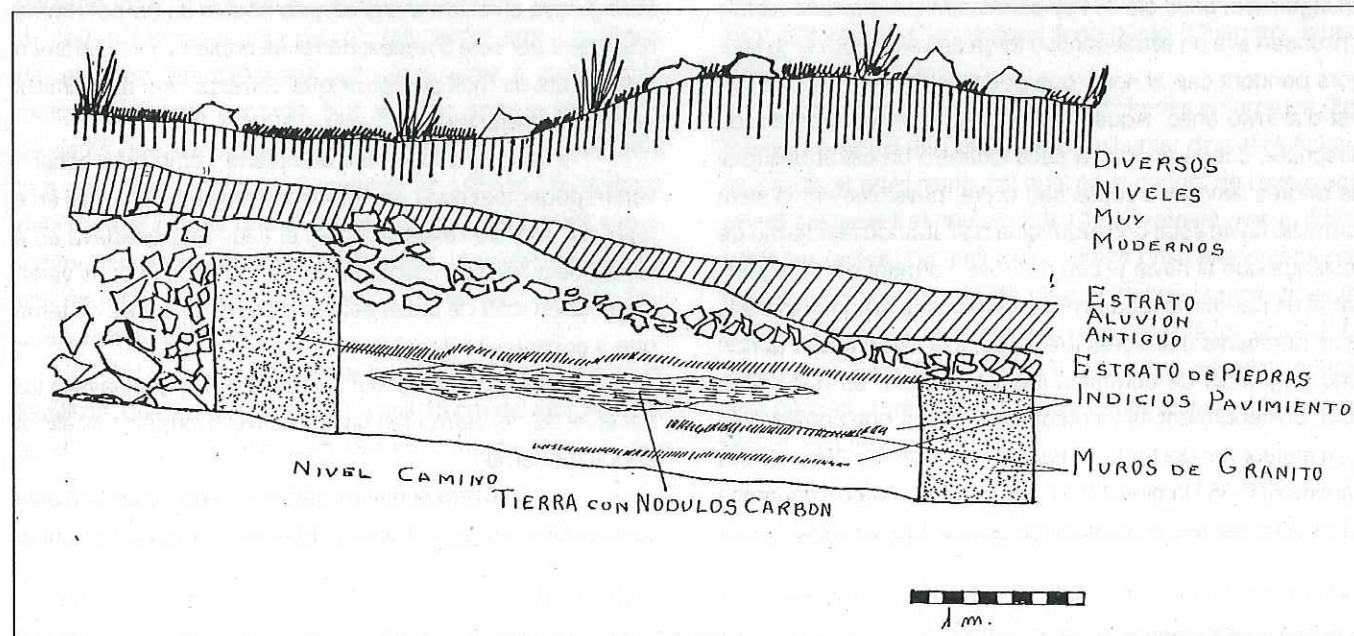
ça, encara que en alguns llocs es trobava molt difuminat i imprecís pel seu poc gruix o potència. En la meitat sud, aquest estava cobert per una capa de cendres que registrarem com estrat VII.

Per sota del paviment (estrat VIII), s'hi copsava un altre estrat d'uns 20 centímetres de potència, que varem interpretar com de preparació de paviment, molt pobre quant a materials. En aquest estrat, varen aparèixer diversos fragments d'àmfora ibèrica, un fragment de coll d'àmfora amb nansa de ceràmica de pasta groguenca de producció feno-púnica (làmina 8, F-59).

L'estrat IX, va ser la nomenclatura que varem utilitzar per les borsades de sauló, una que estava situada enmig de les borsades de l'estrat IV i, la segona, que es trobava per sota del paviment VIII, en l'extrem sud.

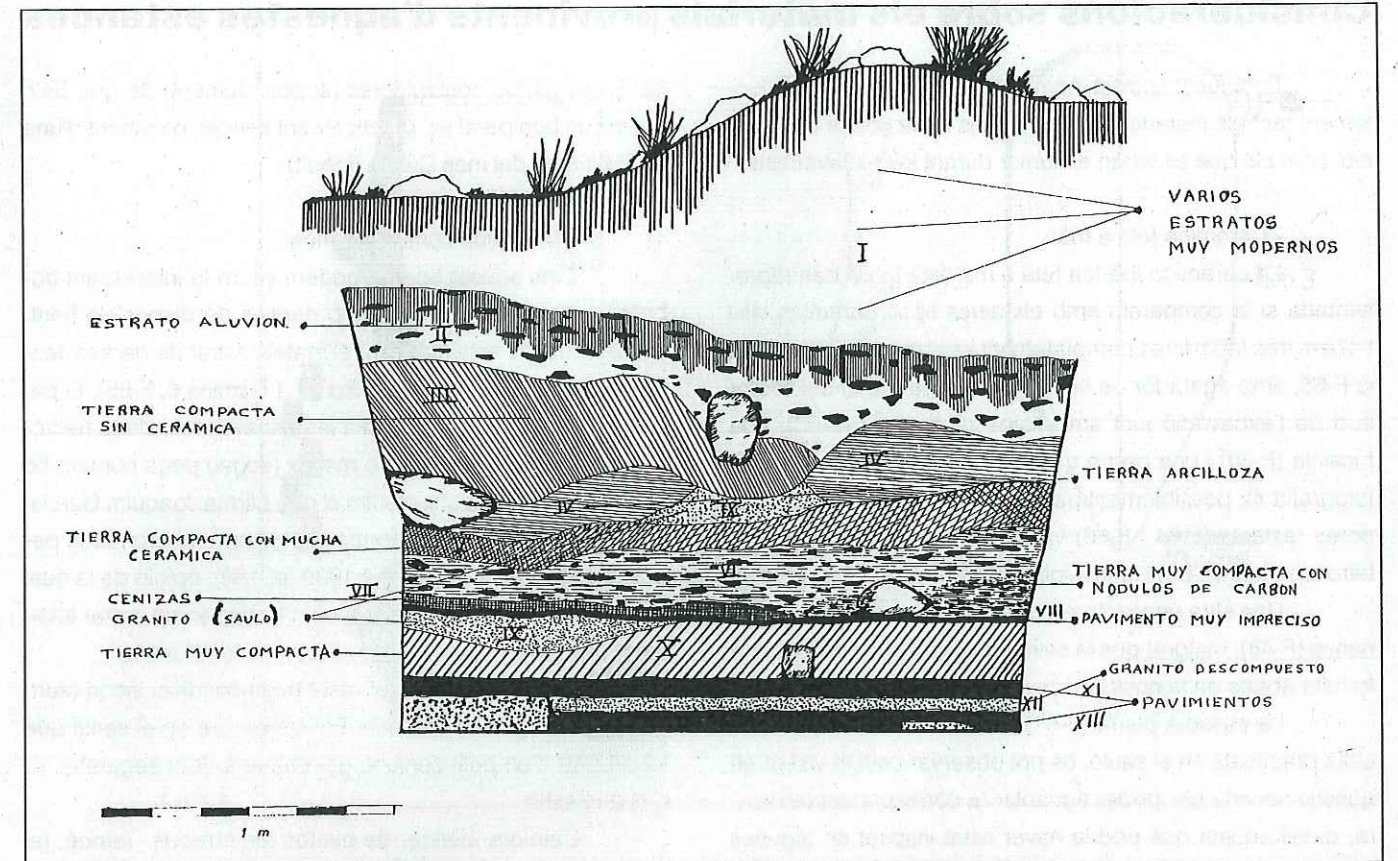
L'estrat X, de preparació de paviment, era de terra molt compacta i amb ceràmiques escadusseres, exhumant-se només una peça.

Els darrers estrats varen aparèixer molt més anivellats, sobretot l'últim (estrat XI), que ens va fer pensar en els paviments de l'acabament de l'habitació, però a continuació varem trobar una capa de sauló totalment descompost (estrat XII) i, al dessota seu, apareixia el paviment de la base, a tocar amb la roca mare, que varem numerar com l'estrat XIII i que es corresponia cronològicament amb el moment de la fundació o adequació de l'espai per a ús de vivenda. En aquest darrer estrat s'hi documentà la troballa d'un fragment de ceràmica feta a mà (làmina 8, F-60).

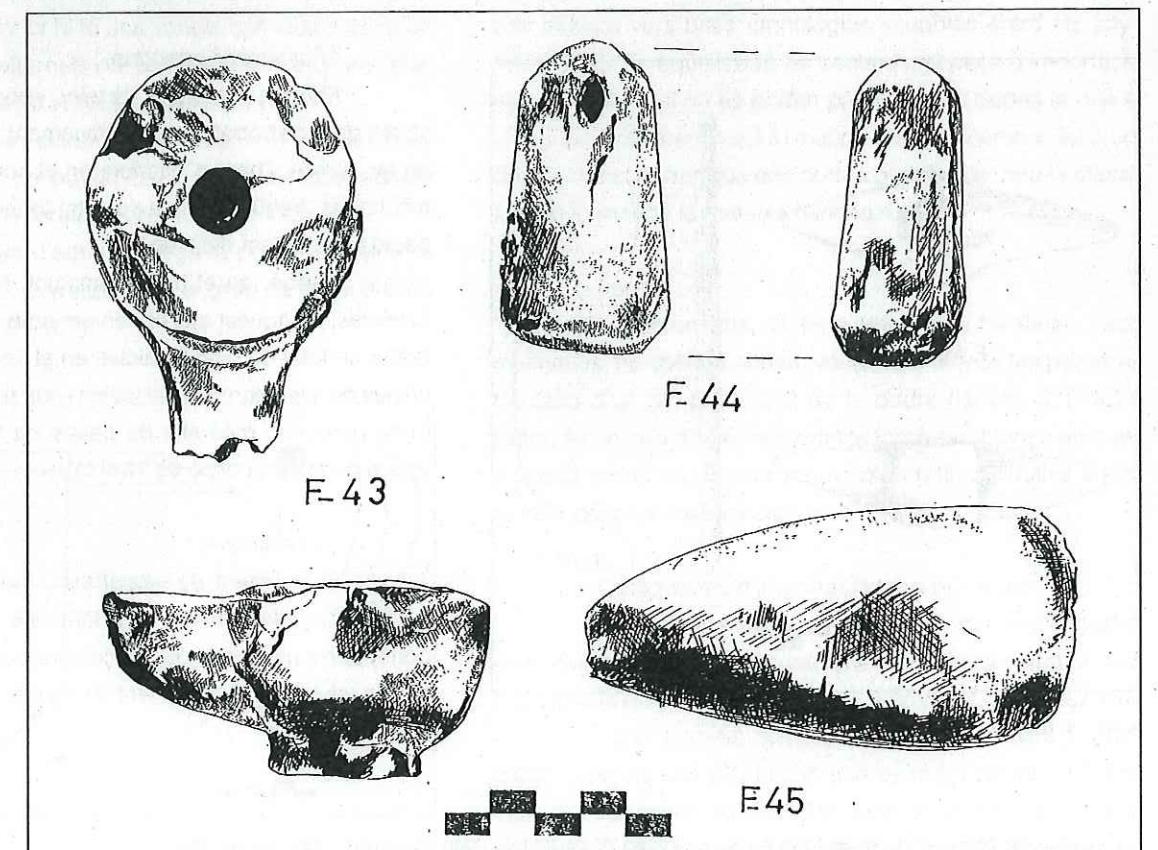
Làm. 2. Tall estratigràfic des del camí.

(dibux: Josep López)

Làm. 3. Tall estratigràfic

(dibux: Josep López)

Làm. 4.

Tall estratigràfic C

Consideracions sobre els materials provinents d'aquestes estances

En aquest apartat, hem cregut oportú tractar conjuntament tant els materials trobats abans de la nostra intervenció, com els que es varen exhumar durant les excavacions.

- Ceràmica feta a mà:

La ceràmica ibèrica feta a mà està força ben representada si la comparem amb els altres tipus ceràmics, així trobem tres tapadores completament senceres. Per un costat la F-65, amb agafador de secció quadrada prové del sector sud de l'excavació junt amb l'olpe feno-púnic (F-63), una fusaiola (F-50) i una pedra quasi esfèrica (vegeu làmina 12, fotografia 4), possiblement per moldre. Les altres dues tapadores restants (F-64 i F-66) varen ser trobades junt amb el bitroncocònic (F-68) i la fusaiola (F-67).

Una altra peça interessant és el vas amb restes de la nansa (F-48), malgrat que la seva troballa es produí de forma fortuïta abans de la nostra excavació.

La cassola plana (F-61) fou trobada dins d'un dels clots practicats en el sauló, es pot observar com la visera en qüestió serviria per poder aguantar la corresponent tapadora, detall aquest que podria haver estat inspirat en algunes ceràmiques de cuina, fetes a torn, d'importació fenícia.

Finalment, el fragment de paret de gerra amb decoració en relleu d'una cresta dentada ens situaria en la línia de

les grans gerres contenidores (suposadament) de gra. Se'n coneix un bon paral·lel, pràcticament sencer, provinent d'una de les sitges del mas Català (inèdit).

- Ceràmica comuna ibèrica:

Dins aquest apartat podem veure la interessant troballa d'una olla feta a torn amb nanses de disposició horitzontal i que fou exhumada en el mateix estrat de pedres llençades que el «kalathos» (làmina 11.1 i làmina 6, F-55). El paral·lel d'aquesta olla el tenim a les excavacions de la necròpoli dels Dos Pins a Cabrera mateix (vegeu peça número 56 de la tomba 51) i, si ens atenim al que afirma Joaquim García, aquesta peça seria una «forma exclusivament fabricada per a ... funció funerària» (García 1993, p. 188), opinió de la qual dissentim pel fet que aquí la varem trobar en un estrat totalment descontextualitzat de qualsevol entorn funerari.

Una altra peça és el vaset bitroncocònic, incomplet, de ceràmica gris emporitana. És interessant en el sentit que forma part d'un petit conjunt, gairebé amb tota seguretat, ritual domèstic.

L'àmfora ibèrica, de petites dimensions. També, tal com hem dit abans, hauria complert una funció de ritual de fundació com els exemples que hem vist de Guissona i Mallorca.⁴

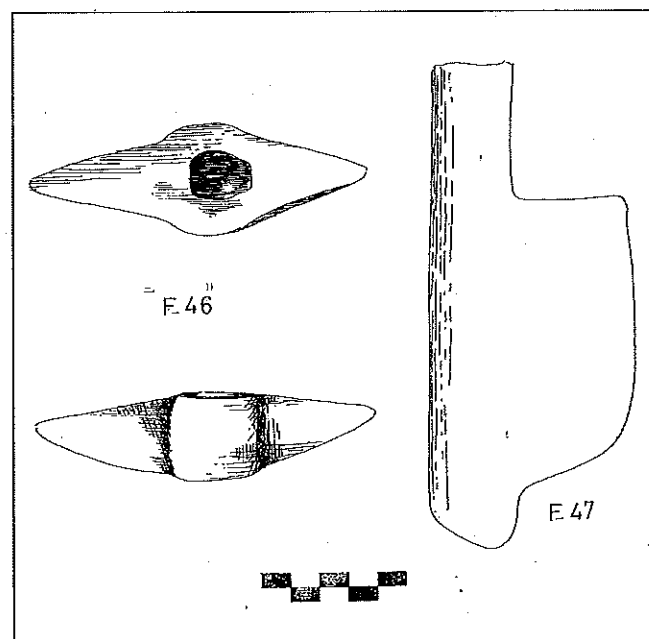
- Fusaioles i «pondus»:

Malgrat que el pes de teler, «pondus», de plom, prové del grup de troballes que, prèviament, havien fet els obrers en fer la rasa, l'hem d'inscriure en el conjunt d'activitats domèstiques, freqüents en la societat ibèrica, com era la fabricació i tractament dels teixits.

També, en el mateix conjunt, hi hem de situar les fusaioles, en aquest cas observem amb curiositat com s'han trobat un total de cinc fusaioles en el sector i, en canvi, sols un pes de teler. Normalment, solen sortir unes poques fusaioles i una proporció més alta de pesos de teler, en aquest cas veiem que la proporció és inversa.

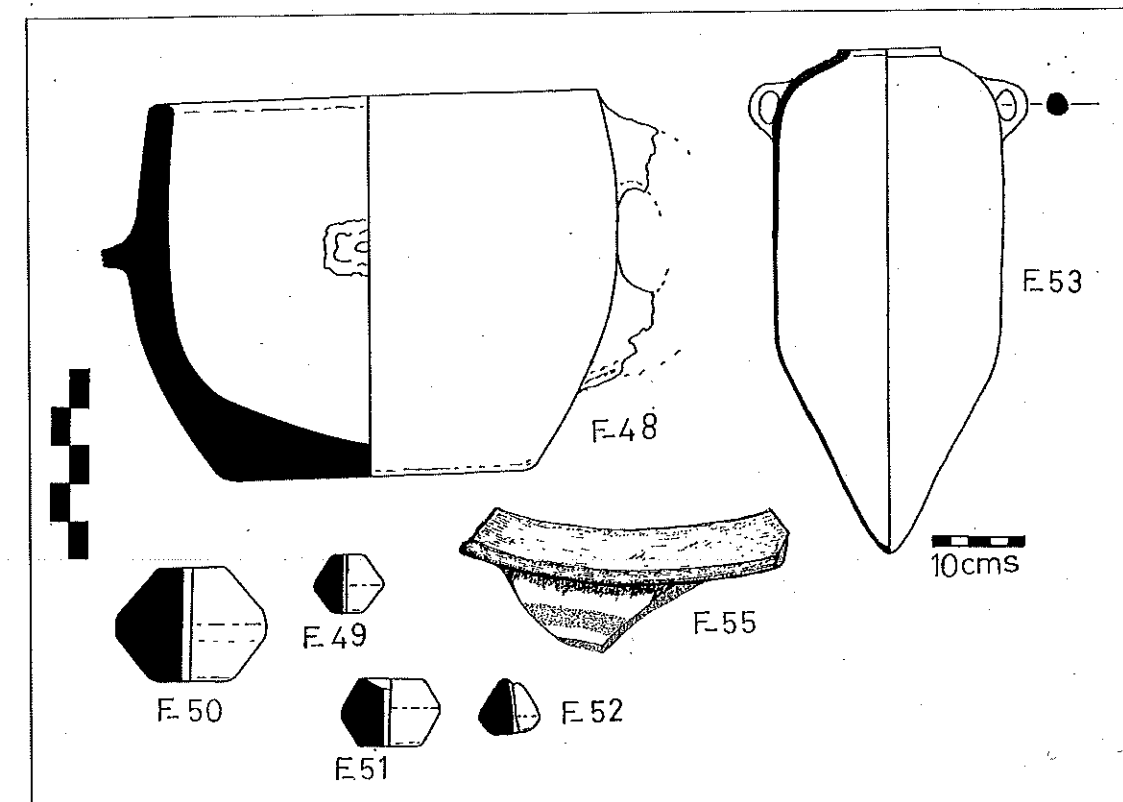
- «Kalathos»:

El fragment de «kalathos», trobat entre l'estrat de pedres llençades (làmina 11.1 i làmina 6, F-55), veiem com es correspon a una producció força coneguda a les nostres contrades, es tracta del fragment d'una peça sortida dels tallers de Fontscaldes.

Làmina 5. (Dibuix de Joan Calls).

4. Sobre el contingut de les àmfores ibèriques, vegeu Viñals 1998-B, Juan-Tresserras 1998 i Torrent 1998.

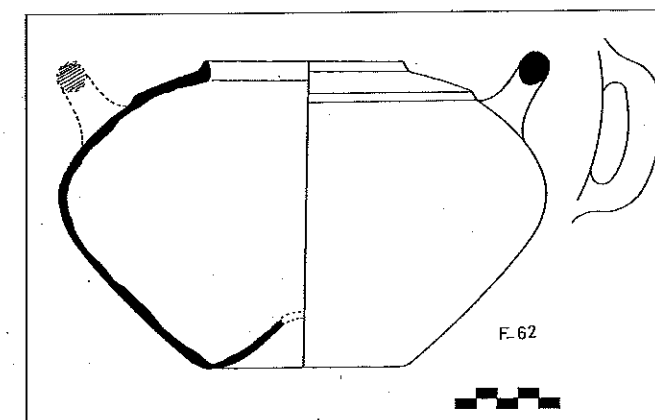

Làmina 6.

En l'extensió conservada de la mateixa s'hi copsen parcialment dues franges decoratives. A la de dalt s'hi veuen restes de les pintures del vas a base de fulles vegetals estilitzades. A la franja inferior hi té una sanefa contínua a base de cercles concèntrics alternats per un motiu de línies paral·leles ondulades en orientació vertical i fetes amb tinta.

Coneixem un paral·lel pràcticament idèntic d'un «kalathos» provinent del poblat ibèric de Pontós que segueix el mateix esquema decoratiu (Pons 1993, p. 123).

La cronologia d'aquesta peça la podem situar vers els anys 140 i 75 aC i correspondria al grup de l'estil B-6 de Conde (1992, pp. 159 i 169).

Làmina 7.

- «Lucerna»:

La troballa d'una «lucerna» complerta, encara que exhumada fortuïtament pels obrers, ens ve a demostrar que ens movem vers unes cronologies situables entre els anys 100 i 40 aC. En aquest cas, es tracta d'una peça d'importació itàlica, de la qual no es poden precisar més dades ja que el vernís està totalment perdut i manca el començament del broc, detall aquest darrer que ens podria orientar de cara la classificació formal de la mateixa (làmina 4, F-43).

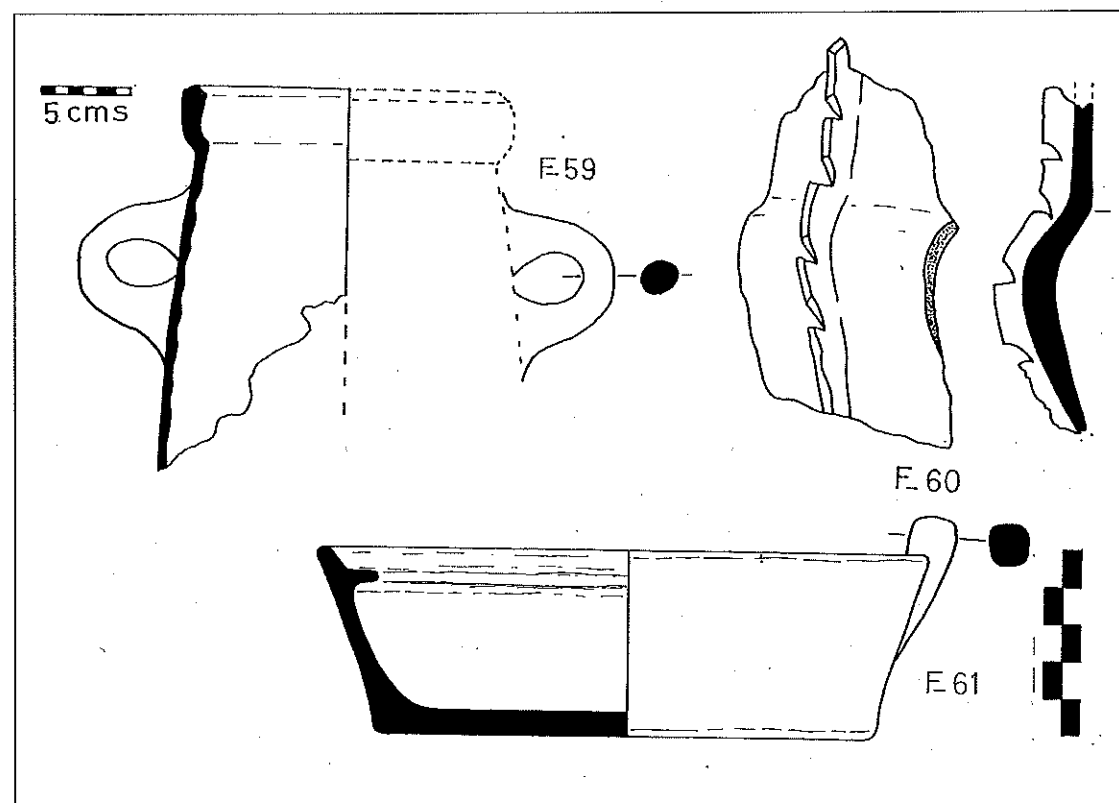
- Ferro:

Els instruments de ferro trobats, si bé estan força malmesos, no obstant podem veure com una de les peces es tractaria d'un pic pel treball de la pedra (làmina 5, F-46) i, l'altra, és un tallant que més aviat té força semblança amb els d'època moderna. També varen ser troballes fortuïtes en fer la rasa prèvia a l'excavació.

- Ceràmiques d'importació feno-púniques:

Afortunadament les dues peces varen ser trobades en excavació, per la qual cosa tenen referència estratigràfica susceptible d'aportar dades sobre la cronologia del jaciment.

L'olpe, gairebé complert, fet amb ceràmica d'argila groga-ocre, és una producció que es troba sovint a les Balears, va ser exhumada, tal com hem dit abans, junt amb la tapadora F-65. La podem paral·lelitzar amb la forma Eb.23-

Làm. 8

tipus b (Costa - Fernández 1998, pp. 33-34 i 66, fig. 14) i hom li assigna una datació vers el segle III aC.

El coll d'àmfora amb vora i nansa prové de l'estrat número VIII. Presenta una argila de color ocre-beix i de fractura terrosa, és classificable dins la forma J. Ramon T-8.2.2.1, i de la mateixa sols es coneixen un paral·lel al sud de la Península, a El Chucho (Ramon 1995, pp. 226 i 644, mapa 102). El lloc de fabricació seria la zona de l'Estret i se li assigna una cronologia dels segles IV i III aC.

- Altres troballes, de materials arqueològics, enregistrades a la finca:

Creïem oportú donar notícia de les troballes d'altres materials exhumats casualment en els rebaixos de terres rea-

litzats a la finca de can Borràs en els anys setanta.⁵ Així, en una explanació del camí d'accés a la pista de tennis, es varen trobar dues peces de vernís negre, de perfil sencer. Es tracta d'un bol de Campaniana B, forma 1 de Lamboglia (làmina 14, F-7) i d'una pàtera de Campaniana A, forma 36 (làmina 14, F-8).

Així mateix, una altra troballa interessant va esser la d'un tub ceràmic, a l'extrem del qual presenta un grafit de semblança antropomorfa. L'ús i utilitat d'aquesta peça és quelcom discutible. A primer cop d'ull sembla que es tracti d'un tub per l'aire per a processos de treball i fusió de metalls, té un cert paral·lelisme amb una peça trobada a Ullastret (Martín 1980, p. 24) i unes altres que es coneixen a Bolònia (Taglioni 1997, p. 207-214).

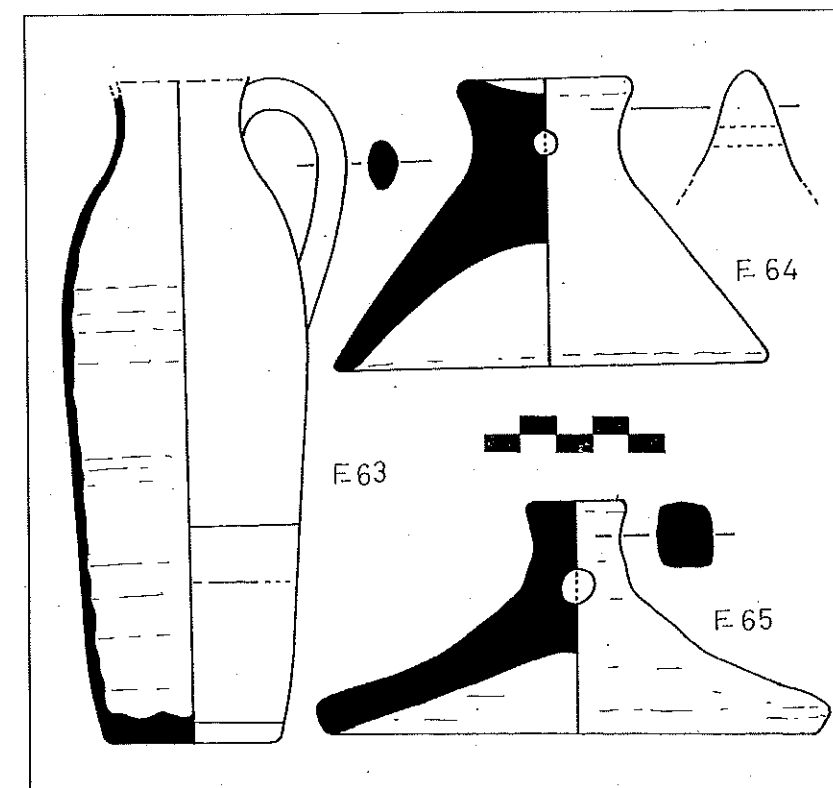
els anys 100 i 50 aC. Hem d'aclarir que, aquestes dades, són provisionals en el sentit que la manca de més dades fa no sigui possible apuntar més precisions.

El perquè d'aquestes estances i construccions fora

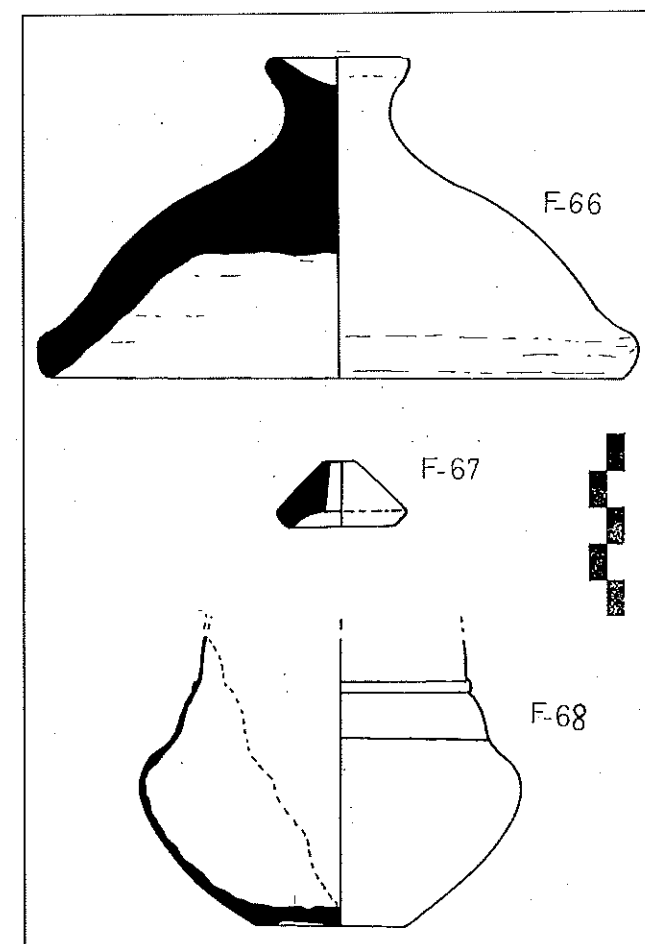
Conclusions

Malgrat la precarietat de les dades arqueològiques obtingudes, podem aproximar, pels materials trobats, que el moment fundacional o construcció de les estances seria situable vers els segles III-II aC i tindria el seu moment final entre

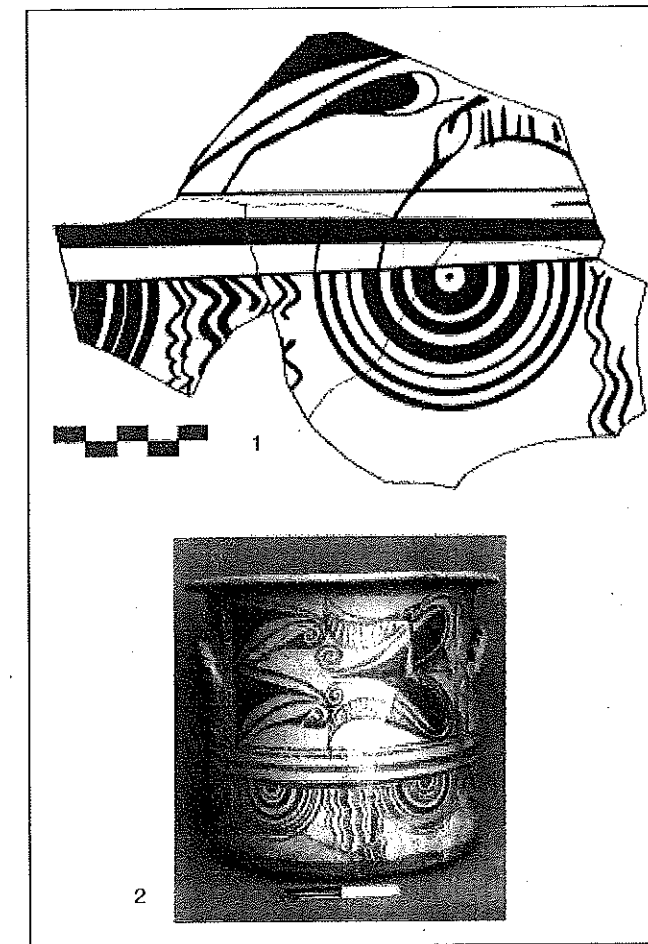
5. Cal també donar referència a la troballa ocasional d'un petit dracma d'argent emporità que es conserva al Museu Arqueològic de Barcelona, el qual no ens ha estat possible estudiar.

Làm. 9

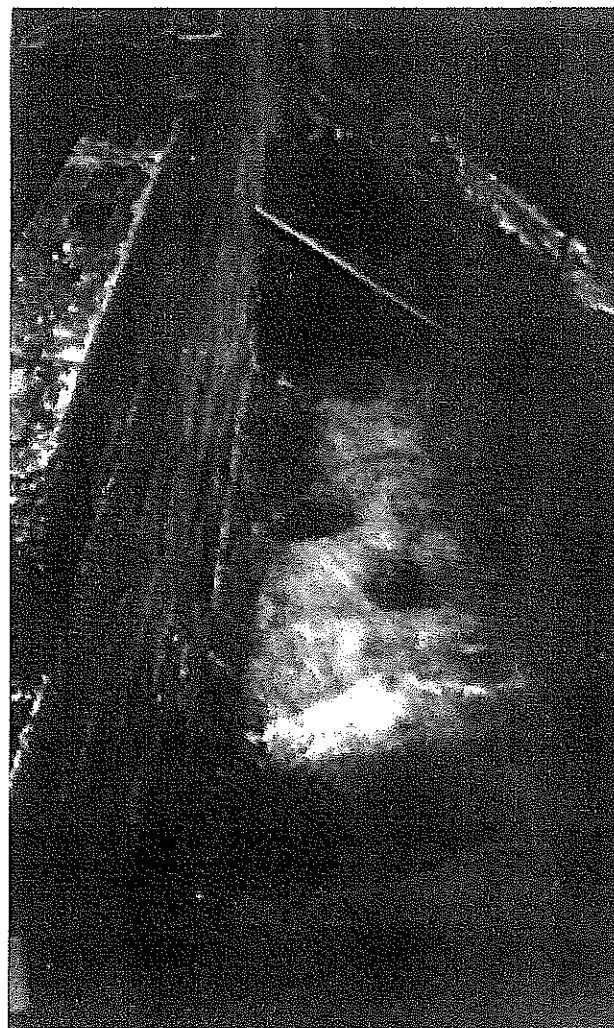
Làm. 10

Làm. 11. 1. Fragment de Kalathos (dibuix: J.F. Clariana). 2. Kalathos de Pontós (fotografia de Pons 1993, p. 123)

1. Inici neteja del tall del camí.

2. Vista dels clots en el sauló i paret moderna.

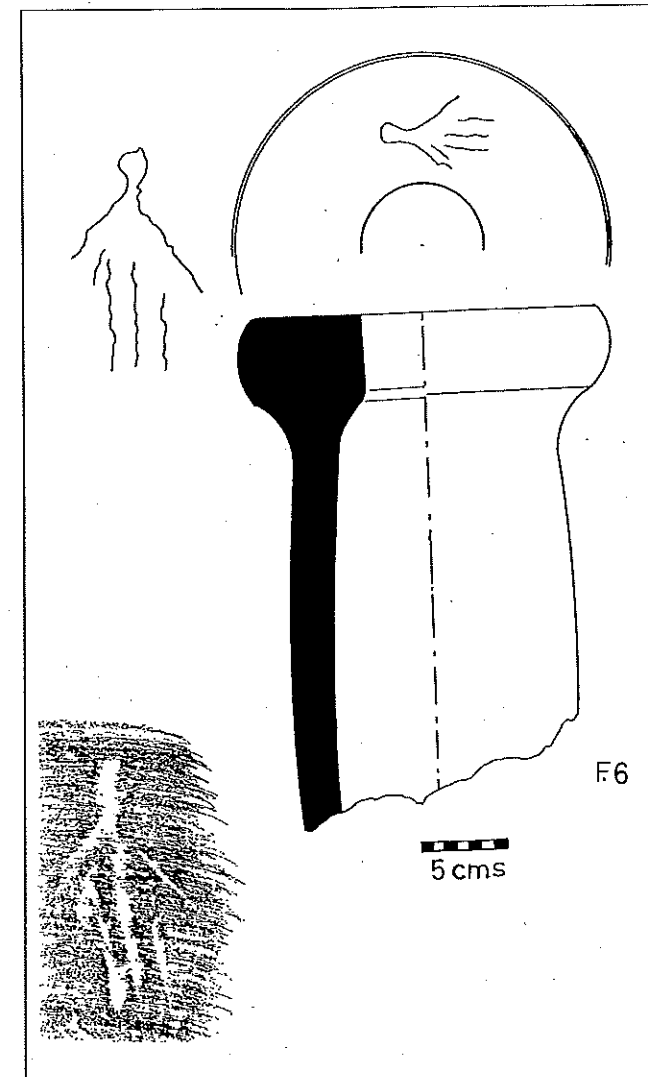

3. Ànfora ibèrica.

4. Troballa de l'olpe i tapadora.

Làm. 12

Làm. 13

del perímetre protegit del poblat ibèric de Burriac és quelcom que està encara per esbrinar, podem aventurar uns primers passos en el sentit de pensar que la seva existència portaria causa en el fet que, al poblat, arribaria a un moment que es produiria un col·lapse en el nombre d'habitants, per la qual cosa és molt possible que les construccions ubicades en aquest indret no siguin altra cosa que un seguit d'habitatges que, en el fons, estarien en les proximitats immediates del poblat per raons de seguretat i manca de cabuda d'aquest. El despoblament del poblat de Burriac, cap al segle I aC, seria una qüestió pròxima o imminent.

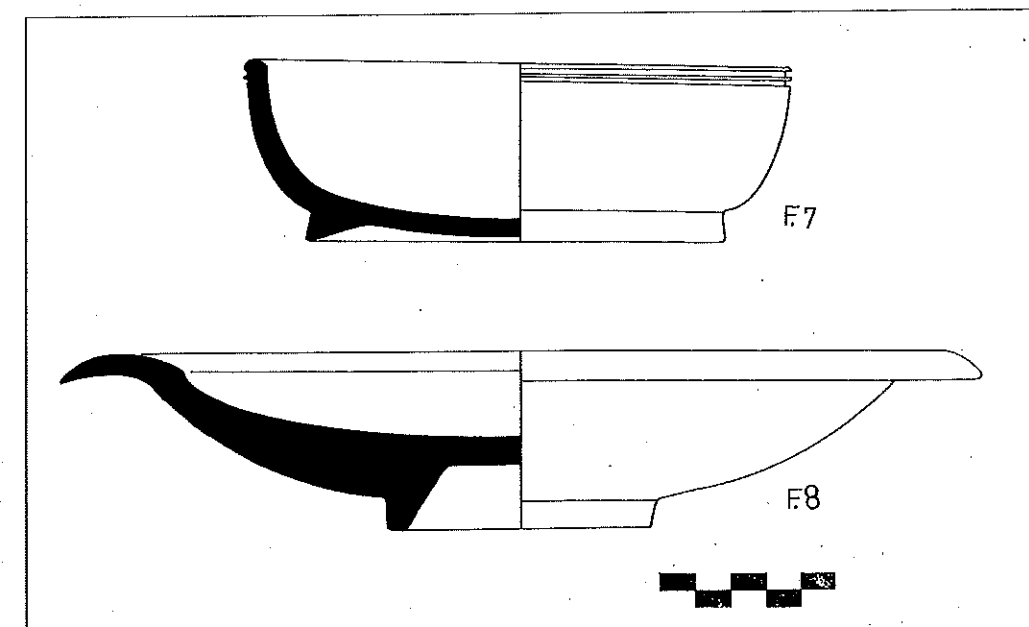
Seguint a Oriol Olesti, veiem quina és la seva opinió sobre aquest moment històric en què es dona la transició vers el món romà i el despoblament del poblat ibèric, així fa les següents consideracions:

Certains des habitats de plaine et de piémont sont également abandonnés. Avec ce bouleversement global du peuplement, s'opère au cours de la deuxième moitié du IIe s. une extraordinaire revalorisation de Burriac, qui devient de centre fiscal et administratif de la nouvelle structure territoriale mise en place à la même époque.

Cependant, le changement le plus marquant de cette période correspond au début du mouvement de fondation de nombreux établissements de plaine, de versant, voire de hauteur.

Ces habitats, petits et moyens, sont de filiation indigène, mais déjà on y repère la présence d'éléments technologiques romains.

Ce processus de 'réinstallation' de la population indigène est un phénomène de vaste ampleur. Comme le montre le

Làm. 14

nouvelle distribution des sites, il ne se réduit pas à une simple descente des habitats vers la plaine, mais correspond à l'émergence de nouveaux sites de hauteur, et à une extension des terres aménagées et exploitées sur les zones basses, où la nouvelle densité de sites permet de localiser une phase de mise en culture.

Ce processus s'accélère pendant la première moitié du Ier s. av. n. è., quand le nombre de nouveaux sites de l'ibérique Final progresse encore. Les données sont alors précises sur les transformations qui ont suivi dans la production: fin de nombreux silos, diffusion des 'dolia' et apparition des premières amphores à vin locales, héritées de la technique ibérique. Elles indiquent que la production du vin a démarré

Bibliografia

AMORÓS, J.: *Les dracmes empuritanes*. Junta de Museus - Gabinet Numismàtic de Catalunya, Sèrie A, núm. 2. Barcelona: 1933.

ANDREU, I.; BERNAT, S.; COLL, R.: "El jaciment del Camí de la Mina (Cabriels. El Maresme). Un establiment ibèric de plana del segle IV aC". *XII Sessió d'Estudis Mataronins*. Mataró, 1996.

ASENSIO, D.: "Les àmfores d'importació de la ciutadella ibèrica d'Alorda Park o Les Toixoneres (Calafell, Baix Penedès, Tarragona)". *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 6. Lleida 1996.

ASENSIO, D.; DEVENAT, L.; SANMARTÍ, J.: "Les importacions amforals d'origen púnic a la costa de Catalunya en època tardorepublicana". *El vi a l'Antiguitat*, 2. Badalona (Museu de Badalona).

BLÁNQUEZ, J.; GAILLED RAT, E.: "Las ánforas del área ibérica: zonas de producción y evolución tipo-cronológica (siglos VI-IV a.C.)". *Actas de la mesa redonda organizada por la Casa de Velázquez y la Universidad Autónoma de Madrid, los días 13 y 14 de enero de 1997*. Madrid (en premsa).

CLARIANA ROIG, J.F.: "Apunts sobre la lluro romana". *X Sessió d'Estudis Mataronins*. Mataró, 1994.

COLL MONTEAGUDO, R.: *El Poblament Ibèric de la Cadira del Bisbe (Premià de Dalt, El Maresme): història de la investigació i estat de la qüestió*. Premià de Mar: 1987.

CONDE BERDÓS, M.J.: "Una producció ceràmica característica del món ibèric tardà: el kalathos 'barret de copa'". *Fonaments*, 8, pp. 117-169. Barcelona, 1992.

COSTA, B.; FERNANDEZ, J.H.: "La cerámica común púnico-ebusitana: precisiones tipológicas y cronológicas sobre algunas formas cerradas". *Misceláneas de Arqueología Ebusitana - I*. Eivissa, 1998.

GARCÍA ROSSELLÓ, J.: *Turó dels Dos Pins. Necròpolis Ibèrica*. Mataró: 1993.

GARCÍA VARGAS, E.: *La producción de ánforas en la Bahía de Cádiz en época romana (siglos II a.C. - IV d.C.)*. Cádiz: Ed. Gráficas Sol, 1998.

GUERRERO AYUSO, V.M.: "La vajilla púnica de usos culinarios". *Rivista di Studi Fenici*, XXIII, 1. Roma, 1995.

très tôt pour ces paysans ibériques 'réinstallés'. Les conditions de cette réinstallation doivent, selon nous, se comprendre dans le cadre de la mise en place d'un cadastre romain. (Olesti 1998, p. 6).

Per tant, les estances de can Borràs i el seu abandó, no vindrien a ser altra cosa que el preludi al despoblament del poblament ibèric de Burriac, que es donaria anys més tard o simultàniament, així com la integració dels indígenes als sistemes de producció agrícola pròpiament romans. Totes aquestes qüestions suposen els reptes que encara té plantejada la recerca arqueològica a Cabrera de Mar i, malgrat el pas dels anys, els interrogants encara segueixen essent vigents.

GUERRERO AYUSO, V.M.: *Colonización púnica de Mallorca*. Mallorca: Ed. El Tall, 1997.

JÀRREGA DOMINGUEZ, R.; COLL MONTEAGUDO, R.: "Nota sobre dos fragments d'àmfora fenícia trobats a Arenys de Mar (El Maresme, Barcelona)". *Pyrenae*, 25. Barcelona, 1994.

JUAN-TRESSERRAS, J.: "La cerveza prehistórica: investigaciones arqueobotánicas y experimentales". *Genó: un poblado del bronce final en el bajo Segre (Lleida)*. Lleida: eds.: Maya, J.L.; Cuesta, F.; LÓPEZ, J., 1998.

LOPEZ VIÑALS, J.; VIÑALS CORTÉS, J.: *Excavación de dos habitaciones en el poblado ibérico de Ilduro. Cabrera de Mar. Julio-Noviembre 1973* (Memòria inèdita entregada al Museu Arqueològic de Barcelona). Cabrera de Mar: 1973.

LLINAS POL, J.; MERINO SERRA, J.; MIRÓ ALAIX, M.; MONTALBAN MARTÍNEZ, C.; PALAHÍ GRIMAL, LL.; SAGRERA ARADILLA, J.: *La Peralada ibèrica i medieval segons l'arqueologia. Les excavacions de 1989 a 1995*. Figueres: 1998. (Col. Monografies Empordaneses, 4).

MARTÍN ORTEGA, A.: *Ullastret. Guia de les excavacions i del seu museu*. Girona: 1980.

MATA PARREÑO, C.; SORIA COMBADIERA, L.: "Marcas y epígrafes sobre contenedores de época ibérica". *Archivo de Prehistoria Levantina*, Vol. XXII, pp. 297-374. València: 1997.

MERRIFIELD, R.: *The Archaeology of Ritual and Magic*. London (Batsford): 1987.

MIRÓ, J.: "Algunas consideraciones sobre las ánforas ibéricas Maña B 3". *Pyrenae*, 19-20. Barcelona: 1983-1984.

OLESTI, O.: "Le territoire du Maresme". *Atlas Historique de Cadastres D'europe* (Monique Clavel-Lèvéque et Anne Vignot, dirs.) Bruxelles - Luxembourg (Office des Publications Officielles des Communautés Européennes) 1998.

PAVOLINI, C.: "Le lucerne nell'Italia romana". *Società romana e produzione schiavistica*. Vol. II, *Merci, mercati e scambi nell Mediterraneo* (editors: A. Giardina i A. Schiavone). Editori Laterza. Roma - Bari 1981.

PAVOLINI, C.: "Lucerne italiche tardo-republicane". *Ancient and trational ceramics. Séminaire européen / Ravello, mars 1990*. (editor: T. Hackens), Pact, 40. Bèlgica 1994.

PONS BRUN, E.: "L'expansió septentrional del món iber: el jaciment de Mas Castellar-Pontós i les seves especialitzacions". *Laietania*, 8. Mataró, 1993.

PREVOSTI MONCLÚS, M. *et alii*: *Autopistas i Arqueologia. Memòria de les excavacions en la prolongació de l'autopista A-19*. Barcelona: 1995

RAMON TORRES, J.: *Las ánforas fenicio-púnicas del Mediterráneo central y occidental*. Barcelona: 1995.

RIBERA LACOMBA, A.: "Las ánforas prerromanas valencianas (fenicias, ibéricas y púnicas)". *Trabajos varios del SIP*, 73. València, 1982.

RODERO, A.: *Las ánforas prerromanas en Andalucía*. Faenza: 1995. (Col. Epigrafia e antichità, 13).

SANMARTÍ GREGO, J.: "Las ánforas de los iberos. Envases de transporte y almacenaje". *Revista de Arqueología*, 197. Madrid, septiembre 1997.

SANMARTÍ GREGO, J.; BRUGUERA, R.; MORER, J.: "Les àmfores ibèriques de la Catalunya meridional". *Quaderns de prehistòria i arqueologia de Castelló*, 19. Castelló, 1998.

SANMARTÍ GREGO, J.; BRUGUERA, R.: "Les àmfores ibèriques del 'celler'

del Puig de Sant Andreu (Ullastret, Baix Empordà)". *Cypsela*, 12. Girona, 1998.

TAGLIONE, C.: "Le fornaci del sepolcreto San Vitale di Bologna". *OCNUS*, 5, *Quaderni della Scuola di Specializzazione in Archeologia*. Bologna, 1997.

TORRENT XIFRÉ, J.: "La cerveza en la historia". *Genó: un poblado del bronce final en el bajo Segre (Lleida)*. Lleida: eds.: Maya, J.L.; Cuesta, F.; López, J., 1998.

VILLARONGA GARRIGA, L.: *Monedas de plata emporitanes dels segles V-IV aC*. Complements d'Acta Numismàtica, 2. Barcelona: 1997.

VIÑALS CORTÉS, J.: "Notícia sobre una sitja ibèrica trobada a Ca l'Angusto (Cabrera de Mar. El Maresme)". *XII Sessió d'Estudis Mataronins*. Mataró: 1996.

VIÑALS CORTÉS, J.: "Els materials arqueològics de la sitja ibèrica de Ca l'Angusto (Cabrera de Mar - el Maresme)". *Primeres Jornades d'Arqueologia de Cabrera de Mar i del Maresme. Homenatge a Rafael Esteban i Salvador. Ilturo*, 1. Cabrera de Mar: 1998-A.

VIÑALS CORTÉS, J.: "Materials pre-romans trobats en la confluència de la riera d'Agell, el Camí del Mig i el pont de l'Autopista A-19 (Cabrera de Mar)". *XIV Sessió d'Estudis Mataronins*. Mataró: 1998-B.